

ایران و ترکمنستان: وضعیت کنونی، چشم‌انداز آینده

امیرمحمد حاجی یوسفی، اعظم ربانی

ایران و ترکمنستان به دلیل همجواری جغرافیایی، قرابت تاریخی - فرهنگی و صادرات و ترانزیت انرژی، اهمیت زیادی برای یکدیگر دارند. به همین دلایل دو کشور تاکنون دارای روابط حسنه با همکاری‌های متقابل سیاسی و اقتصادی بوده‌اند. اما با آغاز سده جدید و تغییر شرایط بین‌المللی شامل شکل‌گیری بازی بزرگ در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز و رقابت بر سر انرژی، آینده تحولات در این منطقه مبهم می‌نماید. با جلب توجه بازیگران فرامنطقه‌ای همچون ایالات متحده و اتحادیه اروپا به ترکمنستان به نظر می‌رسد فصل نوینی در سیاست خارجی و همچنین روابط خارجی این کشور آغاز شود. این پژوهش به دنبال آن است که عوامل و مؤلفه‌های مؤثر بر روابط دو کشور ایران و ترکمنستان را شناسایی کرده و ضمن آن چشم‌اندازی از آینده را ترسیم کند. بررسی روابط ایران و ترکمنستان نشان می‌دهد که مؤلفه‌های سیاسی و اقتصادی متعددی بر روابط این دو کشور تأثیرگذار است. برخی از این عوامل در زمره عوامل محیطی و سیستمی بوده و برخی دیگر نیز از اراده طرفین ناشی می‌شود. اتخاذ سیاست پراگماتیک از سوی طرفین و نیز تقویت عوامل ارادی می‌تواند روابط فی‌مابین را همچنان حسنه و پایدار نگاه دارد.

کلید واژگان: ایران، ترکمنستان، روابط سیاسی، روابط اقتصادی، چشم‌انداز.

ایران و ترکمنستان: وضعیت کنونی، چشم انداز آینده

امیرمحمد حاجی یوسفی*

اعظم ربانی**

دیباچه

روابط ایران و ترکمنستان به طور مشخص از اوایل دهه ۹۰ و بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی شروع شد. احساس قرابت تاریخی، جغرافیایی، فرهنگی و مذهبی که ترکمنستان نسبت به ایران داشت، نیروی محرکه این روابط شد. علی رغم اینکه پیش بینی حضرت امام در مورد اضمحلال نظام کمونیستی می بایست بیش از همه در داخل جامعه نخبگان حکومتی و سیاستگذاران نظام مبنایی برای تبیین تحولات بین المللی و آمادگی ایران برای رویارویی با این تحولات قرار می گرفت ولی در عمل شاهد بودیم که نظام، استراتژی یا سیاست خارجی خاصی نسبت به برقراری و تقویت روابط و استفاده از پتانسیل های موجود در برقراری روابط مشترک نداشت. البته این نارسایی ها نیز به شرایط نظام جمهوری اسلامی در داخل و محیط بین المللی بر می گردد که مصادف بود با سالهای پس از جنگ ایران و عراق و جنگ دیگر

* دانشیار روابط بین الملل دانشگاه شهید بهشتی

** دانش آموخته کارشناسی ارشد دانشگاه تربیت معلم تهران

تاریخ دریافت: ۹۰/۱۱/۲۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۱۰/۲۰
فصلنامه مطالعات بین المللی (ISJ)، سال یازدهم، شماره ۲، پاییز ۱۳۹۳، صص ۱۶۹-۱۹۳.

(خلیج فارس) که نظام بین‌المللی آنرا تجربه می‌کرد و در داخل نیز ایران سرگرم بازسازی ویرانی‌های پس از دفاع مقدس بود.

روابط نزدیک صفر مراد نیازاف با رؤسای جمهور ایران (آقایان هاشمی رفسنجانی و سید محمد خاتمی) و دیدارهای متعددی که هر دو طرف از کشورهای یکدیگر داشتند، در پیشبرد روابط یکدیگر تأثیر بسزایی داشت. در این دوران همکاری‌های دو جانبه در زمینه ترانزیت و انرژی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. مهم‌ترین همکاری‌های دو کشور در زمینه سیاسی نیز تشویق ترکمنستان از سوی ایران برای ورود به سازمان همکاری منطقه‌ای (اگو) و همکاری در چهارچوب آن می‌باشد. در واقع تمام تحلیلگران بین‌المللی بر این اذعان دارند که ایران و ترکمنستان دارای روابط حسنه می‌باشند و مرزهای دو کشور از آرام‌ترین مرزهای بین‌المللی محسوب می‌شوند.

در دوران بعد از نیازاف روابط گرم سیاسی همچنان ادامه دارد و تعدد دیدارهای رسمی و قراردادهای بزرگ‌گازگی حکایت از این مسأله مینماید. به نظر می‌رسد دامنه تغییراتی که بردی محمداف در داخل انجام داده به عرصه سیاست خارجی این کشور نیز کشیده شود و ترکمنستان به تدریج در نظام بین‌المللی قدم به محیط بازی‌ها و ارزیابی منافع ملی خود به طور واقع‌بینانه بگذارد. در مجموع می‌توان گفت عواملی بر روابط دو کشور تأثیر گذار بوده و هستند که بعضی از این عوامل از دوران قبل نیز وجود داشته، ولی گذر زمان و تحولات بین‌المللی باعث پررنگ‌تر شدن آنها شده است. بدین ترتیب سوال اصلی این پژوهش بدین گونه خواهد بود که مهم‌ترین عوامل و مولفه‌های موثر بر روابط دو کشور ایران و ترکمنستان کدام است و چشم‌انداز آن چگونه است؟

این مقاله مشتمل بر چند بخش است: در بخش اول به سابقه پژوهش می‌پردازد. در بخش دوم مقاله نگاهی اجمالی بر روابط دو کشور خواهیم داشت که توصیفی است. در بخش سوم مهم‌ترین عوامل و مولفه‌های موثر بر روابط ایران و ترکمنستان بررسی خواهد شد که تحلیلی بوده و فرضیه مقاله مورد آزمون قرار می‌گیرد و سپس با ارزیابی این عوامل، در پایان چشم‌اندازی از آینده روابط دو کشور را خواهیم آورد.

سابقه پژوهش

پژوهشهای متعددی در مورد روابط دو کشور همسایه ایران و ترکمنستان انجام گرفته است که

در این مقاله از تعدادی از آنها استفاده شده است. با بررسی این منابع می‌توان آنها را به چهار دسته تقسیم کرد اکثر آنها یا به صورت کلی به سیاست و حکومت در ترکمنستان پرداخته و یا به صورت جزئی نقش یک عامل را در روابط دو کشور بررسی کرده است. منابعی نیز به بررسی روابط دو کشور در گذشته پرداخته و یا روابط دوجانبه ایران و ترکمنستان با همسایگان و سایر مناطق جهان را در قالب سیاست خارجی مورد بررسی قرار داده اند. نگاهی کوتاه بر چند منبع استفاده شده تمایز این تحقیق با آنها را مشخص خواهد کرد. کتاب سبز ترکمنستان چاپ وزارت خارجه که به صورت کلی ترکمنستان را از نظر جغرافیایی، تاریخی، فرهنگی و سیاسی معرفی میکند. (کتاب سبز ترکمنستان، ۱۳۸۸) و روابط آن را با چند کشور مهم و همسایه از جمله ایران بررسی میکند که می‌توان گفت چهارچوب بررسی آن مانند مقاله آقای بوالوردی است زیرا ایشان از مؤلفان این کتاب می‌باشند. البته این کتاب به صورت جامع اطلاعات مفیدی از این کشور ارائه می‌دهد و می‌توان آن را جزو دسته اول این تقسیم بندی قرار داد. کتاب سیاست خارجی ترکمنستان نوشته لوکا آنسچی که در سال ۲۰۰۹ منتشر شده است و ادوار مختلف سیاست خارجی ترکمنستان و جهت‌گیریهای آن را پس از فروپاشی شوروی در دوره نیازاف تا دوره بردی محمداف به طور کامل بیان نموده است. آنسچی در این کتاب بر سیاست بیطرفی و پراگماتیک ترکمنستان تأکید دارد و روابط آن با سایر کشورها را بر این اساس بررسی میکند. (Anceschi, 2009)

مقاله بررسی روابط دو جانبه ایران و ترکمنستان نوشته مجید بوالوردی (بوالوردی، ۱۳۸۵) که قبلاً نیز به آن اشاره شد، به همکاریهای ایران و ترکمنستان در بخش اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی پرداخته و موانع توسعه این همکاریها را بیان میکند. این منبع در زمره ی دسته سوم منابع بررسی شده جای میگیرد. مقاله نگاهی به روابط سیاسی ایران با جمهوری های آسیای مرکزی که توسط مهدی سنایی نوشته شده (سنایی، ۱۳۸۸) که به تفکیک به روابط سیاسی ایران با جمهوری های پنج گانه آسیای مرکزی می‌پردازد و در کل تأکید بر روابط حسنه بین ایران و ترکمنستان دارد. این منبع در گروه سوم تقسیم بندی قرار دارد. کتابها و مقالات دیگری نیز هستند که همانطور که گفته شد یا رویکرد کلی به منطقه داشتند و یا نقش عواملی را در روابط دو کشور بررسی کرده اند، که چند نمونه در زیر آورده می‌شود.

سیاست خارجی ایران در پرتو تحولات منطقه ای نوشته امیر محمد حاجی یوسفی که دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی منتشر کرده است و به فرصتها و چالشهای سیاست خارجی

ایران در مناطق همجوار پرداخته است و راهکارهایی را ارائه می‌دهد. اگر چه این کتاب سیاست خارجی و نه روابط ایران را بررسی میکند ولی عوامل تأثیر گذار بر روابط دوجانبه را می‌توان از آن استخراج کرد. (حاجی یوسفی، ۱۳۸۴) و مقاله نقش عامل انرژی در روابط ایران و ترکمنستان از فرهاد عطایی و حمید رضا عزیزی منتشر شده در فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی دانشگاه آزاد واحد شهرضا (عطایی، ۱۳۸۹) این مقاله همکاریها، چالشها و موانع توسعه این همکاریها را در بخش انرژی بیان میکند و در واقع بیشتر از منظر تأثیر گذاری عوامل خارجی، چالشها را بررسی میکند. این منبع در دسته دوم جای دارد. و آخرین کتاب خانم هانتر که سیاست خارجی و روابط ایران با همسایگانش و سایر نقاط جهان را در عصر پس از فروپاشی شوروی بررسی کرده است. (Hunter, Shireen, 2010) در فصل هشتم، این کتاب به روابط ایران و جمهوری های آسیای مرکزی و قفقاز پس از استقلال آنها تا دوره ی کنونی می‌پردازد و چنین نتیجه میگیرد که علی‌رغم سیاست سازنده و غیر ایدئولوژیک ایران در منطقه، عوامل سیستمیک از جمله نقش ایالات متحده، عامل بازدارنده ی توسعه سیاست خارجی و روابط ایران در این منطقه است. این منبع در دسته چهارم طبقه بندی میشود. اما در این پژوهش هم به روابط دو کشور از آغاز برقراری این روابط تا کنون پرداخته شده و همچنین عوامل موثر بر روابط دوجانبه آنها را کنکاش کرده است و در نهایت چشم اندازی از آینده ی روابط دو کشور را ارائه میدهد.

روابط ایران و ترکمنستان از آغاز استقلال تا کنون

ایران و ترکمنستان زمانی دارای علایق مذهبی، فرهنگی، تاریخی و زبانی بدون مرز بودند اما حاکمیت بیگانگان موجب جدایی آنان از یکدیگر شد. (ن، ک به: سارلی، ۱۳۷۴) اکنون دو کشور، مستقل و هم مرز هستند که در مرز دو منطقه مهم و استراتژیک (خاورمیانه و آسیای میانه) قرار دارند. آنها از جهات متعددی مکمل یکدیگر بوده اند و این با هم بودن آنها موجب همگرایی، تعالی و رشد دو کشور و ملت خواهد شد. ایران و ترکمنستان هر کدام با داشتن منابع غنی انرژی و پتانسیل های آن و موقعیت جغرافیایی استراتژیک، اهمیت زیادی برای یکدیگر داشته و به همین دلیل ایجاد روابط متقابل برای هر دو کشور اساسی و الزامی بوده است. (در این مورد ن، ک به: کتاب سبز ترکمنستان، ۱۳۸۸ و بوالوردی، ۱۳۸۵) با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و اعلام استقلال ترکمنستان در ۲۷ اکتبر ۱۹۹۱، جمهوری اسلامی ایران جزو

اولین کشورهایی بود که استقلال ترکمنستان را به رسمیت شناخت و چند ماه بعد اقدام به تأسیس سفارت در پایتخت این کشور نمود. (کتاب سبز ترکمنستان، ۱۳۸۸، ص ۱۲۱)

الف: روابط سیاسی ایران و ترکمنستان

در اواخر حکومت گورباچف (اواخر ۱۹۹۱) و قبل از فروپاشی شوروی همزمان با داعیه استقلال جمهوری های کنونی، دکتر ولایتی وزیر امور خارجه وقت، از کانال مسکو سفری به تمامی جمهوری های مسلمان نشین داشته و مسائل آنها را از نزدیک بررسی نمود. این دیدار اولین ارتباط رسمی ایران با جمهوری های شوروی (از جمله ترکمنستان) قبل از استقلال آنها می باشد. (کتاب سبز ترکمنستان، ۱۳۸۸، ص ۱۲۱) در اکتبر همان سال و پس از استقلال ترکمنستان، نیاز آف رئیس جمهور در رأس یک هیئت ۶۰ نفره، مسافرتی به تهران داشته و چهار موافقتنامه تجاری به ارزش ۱۳۰ میلیون دلار را با ایران منعقد نمود. فعالیت یاد شده در حالی انجام پذیرفت که شناسایی دیپلماتیک این جمهوری با کمی تأخیر همراه گردید (احتشامی، ۱۳۸۷، ص ۱۲۴).

اولین تحولات روابط دو جانبه با کشورهای حوزه جنوبی شوروی سابق (از جمله ترکمنستان) با شناسایی این کشورها در دسامبر ۱۹۹۱ پدید آمد. (هرزیگ، ۱۳۷۵، ص ۳۴) پس از آن، دو کشور یک پروتکل مقدماتی در مورد برقراری روابط دیپلماتیک در فوریه ۱۹۹۲ امضا نمودند و ترکمنستان اولین جمهوری آسیای مرکزی بود که رئیس جمهور وقت ایران، علی اکبر هاشمی رفسنجانی، در ماه مه ۱۹۹۲ از آن دیدن کرد. در عشق آباد رفسنجانی مرکز تجاری ایران و ترکمنستان و یک شعبه از بانک ایرانی صادرات را افتتاح نموده و موافقتنامه ای در مورد همکاریهای انرژی با ترکمنستان امضا کرد. در این سفر وی نه تنها از پایتخت ترکمنستان بلکه همچنین از ولایت ماری، منطقه مرزی بین دو کشور، دیدن کرد. (Anceschi, 2009, P.15)

در فوریه همان سال ایران برای کمک به جمهوری های آسیای مرکزی و تسهیل دسترسی آنها به بازارهای جهانی از ایده پیوستن این کشورها به اکو حمایت کرد، زیرا معتقد بود که احساس وابستگی این جمهوری ها به یک اتحادیه منطقه ای کمک بزرگی به استقلال آنها خواهد کرد و در ضمن احساس وابستگی منطقه ای بیشتری در آنها به وجود خواهد آورد. به دنبال این سیاست، نیازاف جهت شرکت در اجلاس سران اکو در مارس ۱۹۹۲ به تهران

آمد. (کتاب سبز ترکمنستان، ۱۳۸۸، ص ۱۲۲)

بازدیدها و مذاکرات طی سال های ۱۹۹۲ تا ۱۹۹۴ تصویری از فشردگی و در عین حال سیر این تحولات را نشان می دهد. در ژانویه ۱۹۹۴، نیاز اف به همراه وزرای فرهنگ و امور خارجه کشورش طی سفر به تهران در مورد اجرای تفاهم نامه های مربوط به نفت و گاز با مقامات ایرانی گفتگو کردند. همچنین توافقنامه هایی در زمینه ارتباطات و همکاری های سیاسی، نظامی و مرزی امضاء نمودند. (هرزیگ، ۱۳۷۴، ص ۴۰-۳۴)

در ادامه این روند جمهوری اسلامی ایران از سیاست بیطرفی ترکمنستان و تصویب آن در ۱۲ دسامبر ۱۹۹۵ در مجمع عمومی ملل متحد حمایت کرد و آن را مورد تایید قرار داد. به همین سبب مقام های ترکمنستان به ویژه صفر مراد نیاز اف رئیس جمهور اسبق این کشور، همواره از ایران به نیکی نام می برد و در میان کشورهای همسایه، ایران را صمیمی ترین دوست ترکمنستان می نامید. (سنایی، ۱۳۸۸، ص ۱۲) علاوه بر اینها ارتباط نزدیک میان روسای جمهور دو کشور (در زمان هاشمی رفسنجانی) منجر به این شد که جمهوری اسلامی ایران با جمهوری ترکمنستان نسبت به سایر کشورهای آسیای مرکزی روابط نزدیک تری برقرار کند تا جایی که رؤسای جمهور وقت دو کشور (هاشمی رفسنجانی و صفر مراد نیازاف) بر استراتژیک بودن این مناسبات تأکید کردند. ([www.iras.ir / fa/ pages / print. Php?cid =](http://www.iras.ir/fa/pages/print.Php?cid=) 8936)

در طول دوره ی ریاست جمهوری خاتمی روابط حسنه بین دو کشور همچنان ادامه داشت، آقای خاتمی جهت شرکت در اجلاس دوجانبه و سران ساحلی حوزه خزر در آوریل ۲۰۰۳ به عشق آباد سفر کرد. از مهم ترین همکاریهای دو کشور در این دوره در زمینه انرژی برق و احداث سد بوده است که سد دوستی به عنوان نماد دوستی دو کشور با حضور خاتمی و نیازاف در سال ۲۰۰۵ بر روی رود هریرود (تجن) افتتاح شد. (کتاب سبز ترکمنستان، ۱۳۸۸، ص ۱۲۳ و ۱۳۰) بطور کلی روابط ایران و ترکمنستان در سال های گذشته رو به رشد بوده و مقامات دولتی دو طرف بارها از کشورهای همدیگر دیدن کرده اند. بر این اساس، پس از درگذشت نیازاف در دسامبر ۲۰۰۶ و انتخاب «قربان قلی بردی محمد اف» به

۱. کشور های بانی قطعنامه بیطرفی ترکمنستان عبارتند از: ایران، روسیه، آمریکا، چین، انگلیس، فرانسه، هند، ترکیه، اوکراین، اسپانیا، آلمان، تاجیکستان، ازبکستان، قرقیزستان، قزاقستان، عربستان، امارات متحده عربی.

سمت ریاست جمهوری^۱، وی با در نظر داشتن روابط خوب بین دو کشور، جمهوری اسلامی ایران را به عنوان یکی از نخستین سفرهای کاری خود انتخاب کرد. در این سفر قربان قلی بردی محمداف، رئیس جمهور ترکمنستان با آیت الله خامنه‌ای، رهبر انقلاب اسلامی دیدار نمود. (سنایی، ۱۳۸۸، ص ۱۲) در اعلامیه رسمی درگذشت صفر مرادنیازاف رئیس جمهور ترکمنستان که به طور مشترک توسط شورای امنیت ملی، هیات وزیران و مجلس نمایندگان ترکمنستان منتشر گردید. هم زمان بر این موضوع تاکید می شد که سیاست ها و خط مشی های دوران نیاز اف خصوصاً در مباحث سیاست خارجی ادامه خواهد یافت و در این خصوص بر سیاست «بی طرفی مثبت» ترکمنستان در عرصه بین المللی، رابطه خوب همسایگی، اعتماد متقابل برابری و سود متقابل در همکاری های بین المللی و تعهد به تمام معاهدات بین المللی تاکید گردید. (موسوی، ۱۳۸۷، ص ۱۲۰) بردی محمداف نیز بر پایبندی به سیاستهای سلف خویش تأکید داشت. (Hunter, 2010, p175) با این حال وی در سال ۲۰۰۸ اولویتهای ترکمنستان در روابط بین المللی را بر اساس سند " رهنمودهای اساسی برای واقعی سازی استراتژی بیطرفی سیاست خارجی ترکمنستان، برای ۲۰۰۸-۲۰۱۲" تعریف نمود. که طی آن روابط دوجانبه اش را با سایر دولتها و سازمان های بین المللی گسترش داد. (www.Turkmenistanembassy.org/turkmen/gov/gov.htm) بر این اساس، مشارکت فعال بردی محمداف در صحنه منطقه و جهان، شرکت در نشست ناتو، دیدار با رئیس جمهور آمریکا، شرکت فعال در نشست سازمان پیمان شانگهای (SCO) و ایجاد بحران در روابط گازی با ایران، نشانه هایی از تمایل ترکمنستان به ایفای نقشی جدید در سیاست منطقه ای و جهانی است. (عطایی، ۱۳۸۹، صص ۱۰۹ و ۱۰۸)

با این حال بعد از قطع گاز ترکمنستان به ایران در زمستان سرد ۲۰۰۷-۲۰۰۸ و انعقاد معاهده ای جدید، یخهای روابط دو کشور شروع به آب شدن نمود. در این راستا می توان به رأی مثبت جمهوری اسلامی ایران به طرح پیشنهادی ترکمنستان در زمینه تضمین امنیت خطوط انتقال انرژی در سال ۲۰۰۸ میلادی در مجمع عمومی سازمان ملل و متقابلاً رای مثبت ترکمنستان به عضویت غیر دائم ایران در شورای امنیت و همچنین حمایت عشق آباد از تهران در قطعنامه حقوق بشر ملل متحد اشاره کرد (www.aryayac.com) در ژانویه ۲۰۰۹ نیز قربان

۱. دوره ریاست جمهوری بردی محمداف تقریباً مصادف با ریاست جمهوری آقای احمدی نژاد می باشد.

قلی بردی محمداف طی دیدار رسمی خود از ایران اعلام کرد که ایران در توسعه میادین گازی ترکمنستان سرمایه گذاری خواهد نمود. (Hunter,2010,p178). و با آغاز سال ۲۰۱۰ سیر صعودی همکاریهای دو کشور با افتتاح دومین خط لوله گاز صادراتی ترکمنستان به ایران با حضور رؤسای دو کشور آقایان احمدی نژاد و بردی محمداف ادامه یافت. (Hunter,2010,p181)

ب: روابط اقتصادی دو کشور

با توجه به نقش روز افزون مسائل اقتصادی در روابط دولت ها، پیوند های فرهنگی، تاریخی و سوابق مشترک به تنهایی برای تبیین و توضیح وقایع و تحولات روابط میان ایران و ترکمنستان کافی نبوده و باید مفاهیمی چون منافع اقتصادی ناشی از موقعیت جغرافیایی دو کشور، به خصوص جمهوری اسلامی ایران را در نظر داشت و بدون در نظر گرفتن این مقوله ها، عوامل تاریخی و فرهنگی به تنهایی قادر نخواهد بود تبیین علمی و معقولانه ای از سیستم حاکم بر روابط ایران و ترکمنستان ارائه دهند (<http://vista.ir/article/367342>). بدین لحاظ پس از برقراری روابط دیپلماتیک بین دو کشور، زمینه ها و استعداد های طبیعی و اقتصادی، آنها را به سمت همکاریهای بیشتر سوق داد. در زیر مهم ترین زمینه های همکاری دو کشور را بررسی خواهیم کرد.

الف: همکاریهای ارتباطی و ترانزیتی

ایران به منظور بالا بردن جذابیت خود به عنوان مجرای به دنیای خارج در سال ۱۹۹۰ سرمایه گذاری عظیمی روی شبکه راه آهن و گسترش آن با مرزهای آسیای مرکزی انجام داد. (هانتز، ۱۳۸۲، ص ۲۶۱). در این میان اهمیت پروژه راه آهن مشهد - سرخس - تاجن (۱۹۹۶) که با وصل کردن خطوط آهن ایران و ترکمنستان باعث شده راه ابریشم تاریخی از چین تا اروپا از طریق خطوط راه آهن دوباره بازگشایی شود، بر هیچکس پوشیده نیست. (روشندل و قلی پور، ۱۳۷۸، ص ۱۸۵ و ۱۸۶) این خطوط با تکمیل راه آهن بافق - مشهد دنبال شد تا ارتباط آسیای مرکزی با بندر عباس در خلیج فارس امکان پذیر شود. این خط آهن از یک سو باعث دسترسی آسان تر جمهوری های آسیای مرکزی و کشورهای شرق آسیا به خلیج فارس و اروپا شده و از سوی دیگر ایران و کشورهای خاورمیانه و جنوب اروپا را به دورترین مناطق خاور دور متصل می سازد. در نوامبر ۲۰۰۷ نیز در طول برگزاری نشست سران حوزه ی خزر، رئیس

جمهور ترکمنستان توافق کشورش را با ساخت ۷۰۰ کیلومتر از کل ۹۰۰ کیلومتر خط آهنی که ایران را از طریق ترکمنستان به قزاقستان متصل خواهد کرد، اعلام کرد. (Hunter, 2010, p. 175) همچنین دو کشور در ژانویه ی ۲۰۱۰ در هنگام افتتاح خط لوله گاز، مبادرت به ساخت راه آهن گرگان-ترک برکت نمودند که این راه آهن بخشی از شبکه بزرگتر ارتباطی ایران، ترکمنستان و قزاقستان از طریق ایران به خلیج فارس و اروپا میباشد. ایران برای احداث این پروژه وامی در حدود ۳۰۰ میلیون دلار به ترکمنستان اعطا و شرکتهای ایرانی در ساخت آن مشارکت خواهند کرد. (Hunter, 2010, p. 181)

ب: همکاری در زمینه ی انرژی

همکاری های ایران و ترکمنستان در زمینه انرژی (گاز، ترانزیت و سوآپ نفت) بُعد دیگری از روابط اقتصادی دو کشور را تشکیل می دهد. جمهوری ترکمنستان یکی از کشورهای غنی از لحاظ منابع گاز طبیعی است به طوری که این کشور با داشتن بیش از ۴ تریلیون متر مکعب مقام چهارم جهان را به خود اختصاص داده است. طبق آمار ارائه شده تولید سالانه این کشور در سال ۲۰۰۵ بالغ بر ۶۰ میلیارد متر مکعب بوده است و پیش بینی می شود که در سال ۲۰۲۰ میلادی این مقدار به ۱۰۰ میلیارد متر مکعب برسد، تولید نفت نیز در سال ۲۰۰۵، ۱۲/۵ میلیون تن بوده است. (بوالوردی، ۱۳۸۵، صص ۹۸ و ۹۷)

گاز طبیعی پایه و اساس نظام اقتصادی ترکمنستان بوده و بخش اعظم صادرات ترکمنستان را به خود اختصاص داده است. از زمان استقلال ترکمنستان، توسعه بخش انرژی به دلیل «نداشتن گزینه های مشخص صادرات» محدود شده است. (Anceschi, 2009, p.81) میزان ذخایر گاز ترکمنستان در سال ۲۰۰۷، ۲/۸۳ تریلیون متر مکعب برآورد شده بود که در دنیا مقام چهاردهم و پس از روسیه، مقام دوم را در میان کشورهای مستقل مشترک المنافع^۱ دارا بود. ترکمنستان در زمینه صادرات گاز رتبه ی ششم جهان را در اختیار داشته است. (عطایی، ۱۳۸۹، ص ۸۵)

ایران نیز در بخش نفت با در اختیار داشتن ذخایری در حدود ۱۳۷ میلیارد بشکه، مقام سوم جهان را در اختیار دارد. در زمینه گاز طبیعی نیز ایران با داشتن ذخایری به میزان ۲۶/۸ تریلیون متر مکعب، پس از روسیه مقام دوم جهان را دارا است. در ایران سالانه در حدود

۱۱۱/۹ میلیارد متر مکعب گاز طبیعی تولید می‌شود، اما به دلیل بالا بودن مصرف داخلی (۱۱۱/۷ میلیارد متر مکعب)، تنها ۰/۲ میلیارد متر مکعب گاز صادر می‌شود... با توجه به این نکته که اغلب میادین گازی فعال، در جنوب کشور واقع هستند، ضرورت اندیشیدن تمهیداتی برای گاز رسانی به مناطق شمالی را آشکار ساخته است. برای حل این مشکل، واردات گاز از همسایگان شمالی، به صرفه تر از احداث خط لوله ای از جنوب به شمال تشخیص داده شد. (عطایی، ۱۳۸۹، ص ۸۶)

بر این اساس جمهوری اسلامی ایران در دوره ریاست جمهوری آقای هاشمی رفسنجانی با وجود مخالفت وزارت نفت، واردات گاز از ترکمنستان را توجیه پذیر نمود. براساس توافقات صورت گرفته یک خط لوله از کربچه به کرد کوی به طول ۱۹۰ کیلومتر به قطر ۴۰ اینچ احداث گردید که در سال ۱۹۹۷ افتتاح شد... اجرای این طرح تأثیر زیادی در ارتقاء روابط دو کشور داشت چرا که این خط لوله انحصار سیستم خط لوله روسیه را شکسته و ترکمنستان یک بازار به غیر کشورهای CIS جهت گاز خود ایجاد نموده است. (کتاب سبز ترکمنستان، ۱۳۸۸، ص ۱۲۹) تا کنون ایران بنا به دلایلی موفق به اجرای پروژه های چندانی در ترکمنستان نشده است. مهمترین پروژه ای که ایران در ترکمنستان انجام داده، واحد تولید بنزین پالایشگاه ترکمن باشی است که با سرمایه ۴۷ میلیون دلار به بهره برداری رسیده است. (دامن پاک جامی، ۱۳۸۸، ص ۲۷۶) اما بخش اعظم همکاری های نفتی دو کشور در حوزه طرح های مشترک برای صادرات انرژی بوده است. در این زمینه تاکنون دو طرح مهم مطرح بوده که یکی هم اکنون در حال اجرا است. این دو طرح عبارتند از: طرح معاوضه نفت^۱ و همچنین طرح خط لوله قزاقستان، ترکمنستان و ایران. طرح معاوضه را ایران در مورد نفت کشورهای حوزه خزر انجام می دهد... در این طرح نفت کشورهای همجوار از طریق نفتکش به سواحل ایران در بندر تجهیز شده ی نکا منتقل و پس از عبور از خط لوله نکا - ری در پالایشگاه های شمال کشور (فعالاً تبریز و تهران) تصفیه می شود و از سوی دیگر از جنوب کشور معادل مقدار توافق شده نفت دریافتی شمال تحویل داده می شود. (عطایی، ۱۳۸۹، ص ۹۰)

تلاش هایی که برای ارتقای همکاری ها از جانب هر دو کشور وجود داشت و دارد باعث شده که مرحله نخست خط لوله دوم گاز ایران و ترکمنستان در ۶ ژانویه ۲۰۱۰ به بهره

برداری برسد. با افتتاح فاز دوم این خط لوله در تاریخ ۲۸ نوامبر ۲۰۱۰، خط لوله مذکور قابلیت انتقال سالانه ۱۸ میلیارد متر مکعب گاز طبیعی را پیدا کرد. (عطایی، ۱۳۸۹، ص ۹۷). هم اکنون ایران پس از روسیه دومین و بزرگترین وارد کننده گاز ترکمنستان است (www.naftnews.net).

عوامل و مؤلفه های مهم تأثیر گذار بر روابط ایران و ترکمنستان

در بررسی روابط ایران و ترکمنستان آنچه که در پژوهشهای انجام شده، در نگاه اول قابل مشاهده است بیشتر همکاریهای نزدیک سیاسی و اقتصادی و روابط حسنه می باشد، اما با نگاهی دقیق به سیر تحولات و شرایط بین المللی به عواملی بر می خوریم که بیانگر وجود فراز و نشیبهایی در روابط بین دو کشور می باشد. این عوامل و مؤلفه های تأثیر گذار را می توان در وهله اول به دو دسته کلی عوامل سیستمی یا محیطی (از آن جهت که این عوامل ناشی از تغییر و تحولات ساختار و شرایط بین المللی است مانند فروپاشی اتحاد شوروی و بعد از آن وقوع حادثه ۱۱ سپتامبر و حضور ایالات متحده و ناتو در منطقه بروز یافتند) و عوامل ارادی (که سیاستهای طرفین در قبال یکدیگر و تعاملات ناشی از آنهاست) و یا به عوامل دوجانبه و چند جانبه تقسیم کرد که زیرمجموعه تمامی این عوامل مؤلفه های سیاسی و اقتصادی را شامل می شود.

۱. عوامل سیستمی و محیطی (چند جانبه)

الف: رقابت قدرتهای منطقه ای و فرامنطقه ای (به خصوص آمریکا) در منطقه

بر اساس نظر تحلیلگران بین المللی رقابت قدرت های منطقه ای و فرامنطقه ای در آسیای مرکزی و قفقاز که در آغاز قرن بیست و یکم، یاد آور «بازی بزرگ قرن نوزده» می باشد (ن، ک به: کولایی، ۱۳۸۴)، بر سر انرژی خواهد بود. طبق بر آورد های موجود در این منطقه یک چهارم منابع نفتی شوروی در این منطقه وجود دارد که از ۳۳ میلیارد بشکه نفت خام قابل بهره برداری نیمی از آن در آسیای مرکزی است. .. این منطقه از نظر گاز طبیعی نیز اهمیت دارد. حدود ۲۲ درصد گاز طبیعی جامعه کشورهای مستقل مشترک المنافع متعلق به جمهوری های تازه استقلال یافته این منطقه است. اگر اتصال آسیای مرکزی و خزر به منطقه جنوب اوراسیا یعنی خلیج فارس را در نظر بگیریم، در آن صورت این منطقه بدون تردید منبع انرژی زای جهان و یکی از شاهراه های عمده حمل و نقل و اقتصاد در دنیا است. این امر سبب می شود

که این منطقه از نقاط مهم ژئوپولیتیک دنیا و آغاز رقابت‌ها بعد از فروپاشی برای نفوذ در آسیای مرکزی شود. (احمدیان و غلامی، ۱۳۸۸، ص ۷)

اهداف سیاسی دولت‌های غربی در منطقه، ارائه الگو و مدل سیاسی برای جمهوری‌های منطقه، جلوگیری از احیای دوباره روسیه (همان، ص ۱۲ و ۱۳) و نیز جلوگیری از نفوذ ایران بوده است. (ن ک به: حاجی یوسفی ۱۳۸۵، ص ۱۱۴ و سنایی ۱۳۸۸، ص ۵) ولین نشانه این مبارزه را می‌توان در تلاش گسترده آمریکا برای ایجاد خط لوله انتقال نفت خزر از طریق باکو - تفلیس - جیحان دید که عملاً نشانگر کاهش نقش سنتی و انحصاری روسیه برای انتقال نفت قفقاز به بازارهای جهانی است. (جوکار، ۱۳۸۵، ص ۵۶) در این میان سیاست ایالات متحده آمریکا در مقابل ایران در این منطقه، انزوای کامل بوده است. به این معنا که اگر آمریکا در مقابل روسیه در بعضی موارد حاضر شده است که امتیازهایی بدهد، در مقابل ایران، حاضر به دادن هیچ گونه امتیازی نیست. (احمدی پور، ۱۳۸۹، ص ۱۸)

آمریکا با اتخاذ استراتژی مهار دوجانبه، قانون تحریم ایران و لیبی (داماتو) را طراحی و در ۱۹۹۶ به تصویب کنگره رساند که در آن سرمایه‌گذاری بیش از ۴۰ میلیون دلار در بخش انرژی ایران تحریم می‌شد. از این سال به بعد حرکت‌های ضد ایرانی بر روی جلوگیری از فعال شدن صنعت نفت و گاز ایران متمرکز شده که شامل جلوگیری از ترانزیت نفت و گاز و عبور خطوط لوله از ایران است. (دهقان طرزجانی، ۱۳۷۹، ص ۴۲) یکی از دولتمردان واشینگتن، رابرت ابل از مرکز مطالعات استراتژیک بین‌المللی در این مورد می‌نویسد: بسیار ساده است، سیاست خط لوله ایالات متحده در سه حرف می‌تواند بیان شود: ABI یعنی هر راهی به غیر از ایران (Any where But Iran). " (حیات خان، ۱۳۸۸، ص ۵۵۶). در این راستا ترکیه به جهت مساعدت جدی آمریکا توانسته است سهم شایسته‌ای را در مبادلات منطقه‌ای به خود اختصاص دهد. یکی از آخرین موفقیت‌های این کشور امضای قرار داد انتقال نفت و گاز ترکمنستان از بستر دریای خزر به جمهوری آذربایجان و ترکیه است. در این قرار داد که با کنسرسیومی از شرکت‌های آمریکایی و اسرائیلی به امضاء رسیده ترکیه حاضر شده است در قبال موافقت با اجرای این قرار داد، حمل نفت ترکمنستان از راه ایران به ترکیه را که به وسیله نفت کش‌های روی زمین صورت می‌گرفت، متوقف سازد. (نصری مشکینی، ۱۳۷۹، ص ۹۷)

مداخله دیگر آمریکا در قرار داد احداث خط لوله ترکمنستان و ایران بود که گاز

ترکمنستان از طریق ایران به بازار های اروپا متصل می گردید و یک دوره ی هشت ساله برای ساخت آن در نظر گرفته شد. ظرفیت این خطوط لوله ۲۸ میلیارد متر مکعب در سال در نظر گرفته شده بود که از ترکمنستان و ایران تأمین می شد. این کار در مرحله بر نامه ریزی بود که ترکمنستان در سال ۱۹۹۶ ناگهان خود را از پروژه کنار کشید. (عطایی، ۱۳۸۹، صص ۹۶ و ۹۵)

درواقع نقش و نفوذ آمریکا نه تنها در موارد گوناگون از روابط ایران و ترکمنستان در حوزه ی انرژی جلوگیری کرده، بلکه باعث شده ترکمنستان به صورت رقیب برای ایران در آید. نمونه دیگر در این زمینه، نقش در نظر گرفته شده برای ترکمنستان در پروژه ی خط لوله گاز «نابوکو» است. مخالفت همیشگی آمریکا با حضور ایران در پروژه های انرژی، تا کنون مانع حضور ایران در این پروژه شده است در این میان ترکمنستان با استفاده از فرصت اعلام کرده که توانایی تأمین ۲۵ درصد گاز این پروژه را دارد. (عطایی، ۱۳۸۹، صص ۱۰۱-۱۰۲).

از طرفی روسیه همچنان مثل گذشته خواهان ادامه سیطره و نفوذ خود در آسیا مرکزی و قفقاز است نوع نگاه روسیه به این مناطق باعث خلق مفهوم جدیدی در سیاست امنیتی روسیه شده است. یعنی آئین مونروئه روسی. .. اهم اهداف اقتصادی روسیه نیز در این منطقه مشارکت شرکت های روسی در منابع نفت و گاز منطقه و تلاش برای حفظ انحصار صادرات منابع هیدروکربن منطقه است. (احمدیان، ۱۳۸۹، صص ۹ و ۱۰) گاز پروم ابزار مؤثر فدراسیون روسیه در بازار جهانی انرژی است. .. بازار اصلی در اروپای شرقی و کشورهای مشترک المنافع در اختیار این شرکت است و ۴۴ درصد گاز مصرفی اتحادیه اروپا را گاز پروم تأمین می کند. (رمضانزاده، ۱۳۸۹، صص ۶۲ و ۶۳)

چین نیز به عنوان یک قدرت اقتصادی در حال ظهور برای صنایع خود به انرژی نیاز دارد، ترکمنستان از این منظر برای چین یک فرصت است که در کنار قزاقستان و ازبکستان می تواند نیاز های این غول اقتصادی را تأمین کند. (امیر احمدیان، ۱۳۸۵، ص ۵۸) چین تنها کشوری است که برای توسعه میدان گازی ساحلی ترکمنستان (یولوتان جنوبی) موفق به کسب امتیاز شده است. ترکمنستان و چین در سال ۲۰۰۹ قرارداد پرداخت وامی به مبلغ ۴ میلیارد دلار برای توسعه این میدان گازی به امضا رساندند که با صادرات گاز به چین، توسعه این میدان سریع تر انجام خواهد شد. این توافق نامه که بین شرکت ملی 'ترکمن گاز' (Turkmengaz) و چین در دسامبر سال ۲۰۰۹ به امضا رسید، برای توسعه میدان شرکایی از کره جنوبی و دبی را نیز با خود به همراه داشت. (ایراس، دوشنبه ۲۳ خرداد ۱۳۹۰)

ب: طولانی شدن روند تدوین رژیم حقوقی دریای خزر و رقابت دولتهای حاشیه خزر در بهره برداری از منابع آن

اما مهمترین عامل سیاسی دیگر که در شرایط کنونی ممکن است در روابط ایران و ترکمنستان و سایر همسایگان خزر تأثیر گذاشته و چالش برانگیز باشد موضوع تدوین رژیم حقوقی دریای خزر و بهره برداری از منابع آن است. تا قبل از فروپاشی شوروی، دریای خزر به یک حوزه و منطقه انحصاری میان ایران و روس ها تقسیم شده بود، لیکن عملاً روس ها بر قسمت اعظم این دریا نظارت داشتند و از آن بهره برداری می کردند. (ترک زاد، ۱۳۸۲، ص ۱۳۲)

با این حال، پس از فروپاشی شوروی و اضافه شدن سه کشور دیگر یعنی ترکمنستان، قزاقستان و آذربایجان ضرورت باز نگری و تعیین رژیم جدید حقوقی برای دریای خزر در مورد رژیم حقوقی آن وجود داشته است. هر کدام از کشور های ساحلی موضع روشنی در قبال رژیم حقوقی دریای خزر دارد، چنانچه ایران در ابتدا از نظریه مشاع و بعداً از تقسیم بستر و آب ها حمایت کرده است به گونه ای که هر دولت ساحلی ۲۰ درصد از کل آن را دریافت کند. در واقع مبهم ترین موضع در میان پنج کشور، مربوط به ترکمنستان است و نزدیک به مواضع ایران و روسیه است. (حاجی یوسفی، ۱۳۸۴، ص ۱۲۹)

با وجود طولانی شدن روند مذاکرات، کشورهای خزر تلاش های خود را برای تدوین رژیم حقوقی آن ادامه می دهند. در نشست سوم سران دولتهای ساحلی در باکو در سال ۲۰۱۰، گروه پنج خزر متعهد شدند: «در هیچ شرایطی سرزمین خود را برای تجاوز یا عملیات نظامی سایر کشورها علیه هیچ یک از کشورهای حاشیه ای خزر واگذار نکنند». موضوع مناقشه آمیز اصول تقسیم دریای خزر در این نشست در عمل مطرح نشد، اما راه حل هایی برای مسایل جزئی مشخص شد که طراحی کنوانسیون خزر را به مرحله نهایی نزدیک تر می کند. (ایراس، ۱۴ بهمن ۱۳۸۹) موضوع دیگر در رابطه با این دریا، قراردادهای دو جانبه کشورهای ساحلی با یکدیگر و بهره برداری از منابع آن است که با تکمیل رژیم حقوقی خزر، اختلاف نظر ها در این مورد پایان خواهد یافت، برای نمونه انتقال خط لوله ترانس خزر از طریق بستر دریا، از ترکمنستان به اروپاست که ایران و روسیه با آن مخالفند. (ایراس، تاریخ انتشار: ۱۴ بهمن ۱۳۸۹)

به دنبال انعقاد قراردادهای دو جانبه میان برخی از کشورهای ساحلی، ایران نیز مذاکرات دو جانبه ای را با ترکمنستان برای تعیین مرزهای آبی یکدیگر آغاز کرده است، که دو طرف در این زمینه و توسعه میادین نفت و گاز جنوب شرق خزر به توافقات اولیه دست یافته

اند..(امیراحمدیان، ۱۳۸۹، صص ۱۴۸ و ۱۶۳ و ۱۶۴)

نور محمد حاناموف یکی از مقامات بلند پایه سابق ترکمنستان معتقد است مسأله گاز در توسعه روابط ترکمنستان و ایران مانعی به وجود نیاورده ولی لاینحل ماندن رژیم حقوقی خزر بین دو کشور بزرگترین چالش به حساب می آید. وی در این مورد می گوید: هرچه روابط دو کشور بهتر شود در مسأله تقسیم دریا نیز بهتر می توان به نتیجه رسید و چاره اندیشی کرد.(www.aryayac.com)

ج: گسترش روابط ترکمنستان با اسرائیل و حضور آن در مرزهای شمال شرق ایران

مسأله مهم دیگری که می تواند بر روابط ایران و ترکمنستان تأثیر گذار باشد، موضوع گسترش روابط اسرائیل و ترکمنستان است. جمهوری های آسیای مرکزی و قفقاز پس از استقلال به دلایل مشکلات اقتصادی پذیرای هر کشوری برای کمک مالی بودند. بر این اساس رهبران این جمهوری ها از پیشنهاد اسرائیل استقبال کردند و با وجود مخالفت کشورهای منطقه روابط خود را با اسرائیل گسترش دادند. افزون بر زمینه های داخلی، عوامل محیطی از جمله قندهای فرا منطقه ای نیز در پیشبرد اهداف اسرائیل در آسیای مرکزی نقش داشته اند. (کتاب سبز ترکمنستان، ۱۳۸۸، ص ۱۱۲) اسرائیل با حضور خود در منطقه و بخصوص ترکمنستان اهداف متعددی را دنبال میکند. ژنرال افرایم سنیه از وزرای دوران نخست وزیری اسحاق رابین در کتاب خود «اسرائیل پس از ۲۰۰۰»، در بخشی با عنوان «آسیای میانه؛ همسایگان دور دست» می نویسد... باید اشاره کرد که از این شش کشور (آسیای مرکزی) تنها ترکمنستان و آذربایجان به دلیل هم مرز بودن با ایران در دایره کمر بند استراتژیک اسرائیل قرار دارند. ترکمنستان ۱۴۰۰ کیلو متر مرز زمینی با ایران دارد. استخراج ذخایر گاز این کشور با یک مشکل سیاسی عمده مواجه می باشد و آن مسیر خطوط لوله انتقال گاز به سایر کشورهاست... اما درایت سیاسی اقتضا می کند که از وابسته کردن ترکمنستان به ایران خمینیزم جلوگیری شود. (سنیه، ۱۳۸۱، ص ۱۲۶) در حالیکه با برقراری روابط دیپلماتیک بین ترکمنستان و اسرائیل تبعاً سایر همکاریها نیز گسترش یافته است. در صورت توافقات امنیتی و نظامی بین دو کشور و دسترسی اسرائیلی ها به مرزهای شمال شرق ایران، این موضوع می تواند نگرانی امنیتی بسیار جدی را برای ایران به همراه داشته باشد. در این خصوص تا کنون هیچ موضع گیری و یا اظهار نظر رسمی اعلام نشده، به نظر میرسد ایران می تواند با استفاده از بیطرفی ترکمنستان و تنگاتنگ نمودن روابط و ایجاد وابستگی های مالی و اقتصادی به خصوص در زمینه انرژی تا

حدودی از میزان عدم اعتماد خود نسبت به همسایه شمالی بکاهد.

۲. عوامل ارادی و دوجانبه

الف: روابط نزدیک رهبران دو کشور

در مرحله اول به نظر می‌رسد که اشتراکات تاریخی، فرهنگی، زبانی و جغرافیایی اولین عامل نزدیکی روابط سران دو کشور باشد. اما در واقع حقیقت این است که احترام متقابل، کمک‌های مادی و معنوی جمهوری اسلامی ایران در اوایل استقلال به این کشور، حسن نیت و سیاست‌های پراگماتیک متقابل و همچنین حمایت از مواضع یکدیگر در مجامع بین‌المللی از عوامل مهم این نزدیکی می‌باشند. در طول دوران نیازاف روابط دوستانه بین تهران و عشق‌آباد حفظ شد و نیازاف اغلب رئیس جمهور اسبق ایران، هاشمی رفسنجانی را تکریم کرده و او را برادر هاشمی می‌خواند. (M.H.Sara, 2010, p. 153) به طوریکه خانم هانتر دلیل نزدیکی روابط دو کشور در دوران نیازاف را نتیجه‌ی سیاست‌های وی می‌داند و در بخشی از کتابش می‌آورد: هنگامی که در داخل ترکمنستان، صحبت از اقلیت ترکمن در ایران شد. نیازاف گفت: "حتی فکرش را هم نکنید و نه سؤالی که دشمنی تهران را برانگیزد." او همچنین هشدار داد کسانی را که چنین کاری را انجام دهند، مجازات خواهد کرد. اگرچه بردی محمداف نیز اعلام کرده است که به روابط خوب با ایران پای بند است و تا کنون هیچ ادعای آشکاری علیه آن نداشته است. (Hunter, 2010, p 175)

ب: منافع متقابل اقتصادی در زمینه‌های (مسیرهای مواصلاتی، صادرات انرژی و مبادلات تجاری)

عامل حمل و نقل و ارتباطات در روابط دو کشور تأثیرگذار بوده است. عدم دسترسی ترکمنستان به آب‌های آزاد، باعث شده تا مسیر ارتباطی ایران برای ترکمنستان حائز اهمیت شود. افتتاح خط آهن مشهد-سرخس-تجن و خط آهن بافق-بندر عباس اقدامات مهمی در جهت توسعه ارتباطات و تجارت بین ایران و کشورهای آسیای مرکزی، به ویژه ترکمنستان بوده است. به علاوه وجود چند بازارچه مرزی در مرز دو کشور ارتباطات تجاری دو کشور را تسهیل می‌کند. (عطایی، ۱۳۸۹، ص ۸۳) دو طرف همچنین احداث راه آهن گرگان-ترک-برکت را شروع کرده‌اند. این خط آهن بخشی از شبکه ارتباطی بزرگتر ایران، ترکمنستان و قزاقستان از طریق ایران به خلیج فارس و اروپا می‌باشد. (Hunter, shireen, 2010, p181) توسعه شبکه

ریلی ایران امکان حمل و نقل و ترانزیت کالا را از شرق آسیا و کشورهای آسیای مرکزی به خلیج فارس و اروپا فراهم کرده است.

در زمینه مبادلات تجاری ایران در تمام بخش های اقتصادی به دومین شریک تجاری ترکمنستان در سال ۲۰۰۹ میلادی تبدیل شد. در سال ۲۰۰۹ میلادی حجم روابط اقتصادی به ۳ میلیارد و ۴۷۲ میلیون دلار رسید که حدود ۵۰۰ میلیون دلار آن صادرات کالاهای غیر نفتی از ایران به ترکمنستان و بقیه صادرات ترکمنستان به ایران بود که نشان از منفعت زیاد اقتصادی برای دولت و ملت ترکمنستان دارد. (www.iransharghi.com) همچنین آقای صالحی وزیر امور خارجه جمهوری اسلامی ایران در همایش تجاری بازرگانان دو کشور ایران و ترکمنستان در سال ۲۰۱۱ اعلام کرد که دو کشور تصمیم گرفتند رقم مبادلات تجاری را از ۵ میلیارد دلار به ۱۰ میلیارد دلار افزایش دهند. (خبر ۲۱، شبکه یک، ۱۳۹۰/۴/۲۹)

جدول شماره ۱. مقدار و ارزش واردات از ترکمنستان (سال ۱۳۸۸)

وزن (کیلو گرم)	ارزش ریالی	ارزش دلاری	ارزش دلاری
۶۷۳/۸۷۹/۰۱۷	۳/۹۹۷/۹۲۷/۴۵۸/۷۱۵	۴۰۳/۶۹۵/۶۹۵	۰/۷۳

جدول شماره ۲. مقدار و ارزش صادرات ایران به ترکمنستان (سال ۱۳۸۸)

وزن (کیلو گرم)	ارزش ریالی	ارزش دلاری	ارزش دلاری
۱/۰۴۰/۴۷۸/۳۱۸	۳/۵۵۰/۹۸۵/۸۲۱/۳۳۸	۳۵۷/۷۷۴/۴۴۳	۱/۶۳

منبع: www.irica.gov.ir

اما در زمینه سرمایه گذاری ایران در ترکمنستان، عدم توانایی مالی و عدم هماهنگی بخش خصوصی، وجود موانع و قوانین توسعه نیافته و وجود رقبای قدرتمند در این زمینه، توسعه روابط اقتصادی را با مشکل مواجه میکند که امید است تدابیر لازم در این موارد اندیشیده شود. همکاری های ایران و ترکمنستان در زمینه ی انرژی مهم ترین بخش از روابط اقتصادی دو کشور را تشکیل می دهد. ترکمنستان یکی از تولید کنندگان مهم نفت و گاز در میان کشورهای های تازه استقلال یافته آسیای مرکزی به شمار می رود که ظرفیت و منابع عظیم آن به دلیل نبود گزینه های صادراتی محدود شده است. در واقع ویژگی ممتاز ایران از نظر دسترسی به آب های آزاد خلیج فارس در جنوب کشور، این امکان را برای کشور های حوزه دریای خزر فراهم کرده که به راحتی به عرضه و یا تقاضای فرآورده های نفتی و گازی با ایران بپردازند. (متقی، ابراهیم، ۱۳۸۷، ص ۱۳۲)

بر اساس طرح مبادله یا سوآپ، ایران با خرید نفت و گاز کشورهای حوزه دریای خزر، نیاز مناطق شمالی کشور را تأمین می‌کند و در مقابل به همان میزان نفت و گاز در خلیج فارس تحویل کشورهای فروشنده می‌دهد. در راستای اجرای طرح سوآپ ایران در ۳۰ ژانویه ۱۹۹۵ قرار دادی با ترکمنستان و قزاقستان امضاء کرد... در عمل ایران روزانه حدود ۱۲۵ هزار بشکه نفت از کشورهای ترکمنستان، قزاقستان و ازبکستان وارد می‌کند، نفت وارداتی توسط شرکت ایران مارین سرویس و با مشارکت راه آهن و یا خط لوله نکا - تهران به بازارهای داخلی ایران حمل می‌شود و تا بنادر ایران در خلیج فارس برده شده و صدور مجدد می‌شود. (جعفری ولدانی، ۱۳۸۲، صص ۷۰ و ۷۱)

علاوه بر این، شرکت ملی گاز ایران قرار داد خط لوله کریژ- کردکوی را با ترکمنستان امضا کرد. بدین ترتیب، قرار دادی ۲۵ ساله بین دو کشور به امضاء رسید تا صادرات گاز ترکمنستان به ایران آغاز شود. هنگامی که این خط لوله در سال ۱۹۹۷ به بهره برداری رسید تنها با ظرفیت اندک ۴ میلیارد متر مکعب در سال کار می‌کرد. این ظرفیت پس از مدتی به ۸ میلیارد متر مکعب رسید. اهمیت این خط لوله از آنجا بود که در آن زمان ترکمنستان را به اولین کشوری از مجموعه سابق شوروی تبدیل می‌کرد که یک خط لوله غیر روسی تأسیس کرده بود. بنابراین اهمیت این خطوط لوله برای ترکمنستان بیش از جنبه اقتصادی آن، اهمیتی سیاسی و استراتژیک بود. (عطایی، ۱۳۸۹، ص ۹۰)

ارتباط گازی ایران و ترکمنستان به این خطوط محدود نماند. مرحله نخست خط لوله دوم گاز ایران و ترکمنستان در ۶ ژانویه ۱۰۲۰ به بهره برداری رسید. با افتتاح فاز دوم این خط لوله در تاریخ ۲۸ نوامبر ۲۰۱۰، خط لوله مذکور قابلیت انتقال سالانه ۱۸ میلیارد متر مکعب گاز طبیعی را پیدا کرد. اتمام ساخت این خط لوله موجب اتصال شبکه های انتقال گاز ایران و ترکمنستان به یکدیگر شد، به این ترتیب علاوه بر تأمین نیاز های گازی استان های شمال و شمال شرق کشور، به طور بالقوه امکان معاوضه گاز و نیز فرصت صادرات گاز به شرق آسیا و اروپا برای ایران فراهم شد. (عطایی، ۱۳۸۹، ص ۹۷)

با بررسی روابط دوجانبه و عوامل مؤثر بر روابط دو کشور می‌توان دریافت که عوامل محیطی می‌توانند در ایجاد تنش بین دو کشور مؤثر باشند و در مقابل عوامل ارادی و دوجانبه موجب همگرایی دو کشور شده و تقویت آنها می‌تواند در سیر تکاملی روابط دوجانبه مؤثر باشد.

چشم انداز روابط ایران و ترکمنستان

ایران و ترکمنستان تا قبل از ورود ایالات متحده به منطقه آسیای مرکزی و وجود رقابت‌های شدید بر سر انتقال انرژی، دوستانی قابل اعتماد بودند به نحوی که رئیس جمهور سابق ترکمنستان همیشه از ایران به عنوان دوست و از رئیس جمهور اسبق ایران (هاشمی رفسنجانی) به عنوان برادر یاد می کرد. اتخاذ سیاست بیطرفی از سوی ترکمنستان نیز کمک های زیادی به تحکیم این روابط کرد و توانست تا حدودی از زایش بحران های بالقوه در منطقه جلوگیری کند. ایران در نخستین سالهای استقلال که ترکمنستان حتی برای تأمین مایحتاج روزمره مردمش نیازمند کمک بود به حمایت مالی و معنوی از آن کشور پرداخت. ایران اولین کشوری بود که در روزهای سخت وابستگی با احداث و افتتاح خط لوله کرپژ - کردکوی توانست ترکمنستان را از زیر سلطه انحصاری روسیه در بخش صادرات انرژی درآورد و با خرید گاز از آن کشور و سرمایه گذاری و انجام پروژه های صنعتی به اقتصاد آن کمک نماید. تمام این حوادث در آلبوم روابط دو کشور ثبت شده است و با یادآوری آنها حسن نیت دو طرف برانگیخته خواهد شد. برای ترکمنستان که بخصوص در دوران رئیس جمهور کنونی، بردی محمداف، پیشرفت اقتصادی و جذب سرمایه گذاری خارجی و همچنین یافتن شرکای دائمی در بخش انرژی از اولویت های سیاست داخلی و خارجی ایشان است، باید توجه کرد که صلح و ثبات و عدم مداخله کشورهای دیگر در منطقه تأمین کننده اهداف این کشور خواهد بود و در این راستا قطعاً تلاش خواهد کرد که حضور ایالات متحده را در روابط خود با ایران مداخله ندهد. ایران و ترکمنستان تا حدودی توانسته اند رابطه خویش را مبتنی بر اهداف و منافع مشترک دو طرف و بر عمل گرایی تنظیم کنند ایران همیشه و به اذعان تحلیلگران بین المللی بهترین گزینه و ارزان ترین و امن ترین مسیر برای انتقال انرژی ترکمنستان و صادرات آن به اروپا بوده است و مقامات ترکمن نیز گزینه ایران را برای صادرات انرژی خود کاملاً کنار نگذاشته اند. این امتیازات می تواند همواره همسایگان را به سوی ایران سوق دهد. علاوه بر این منفعت سرشار اقتصادی که از قبل صادرات گاز به ایران نصیب ترکمنستان می شود، می تواند ترکمن ها را در تحکیم روابط دو جانبه مصمم تر سازد. علی رغم آنکه وجود چالشها و موانع در مسیر روابط رو کشور اجتناب ناپذیر بوده است چنانچه در سالهای اخیر شاهد فراز و نشیبهایی بوده ایم اما با در نظر گرفتن تمام جوانب بررسی شده می توان گفت که ترکمنستان به تداوم روابط حسنه با ایران پای بند خواهد بود و آینده روابط دو کشور امیدوار کننده است.

نتیجه‌گیری

با بررسی روابط کنونی ایران و ترکمنستان گفتیم که به اذعان اکثر تحلیلگران بین‌المللی دو کشور دارای روابط حسنه و آرام هستند و با مروری بر گذشته روابط این دو مشاهده کردیم که تا کنون سیر صعودی را طی کرده است. در واقع تلاش این پژوهش بر آن بود تا عوامل مؤثر بر روابط دو کشور را شناسایی کرده و چشم اندازی از آینده آن ارائه دهد. پس از تحقیق دریافتیم دو دسته عوامل بر روابط آنها تأثیر داشته: عوامل سیستمی و چندجانبه که با فروپاشی اتحاد شوروی و تحولات قرن بیست و یکم در صحنه بین‌المللی به وجود آمده و بر سیاست خارجی ایران در منطقه آسیای مرکزی تأثیر داشته اند. که اکثر آنها چالش برانگیز و واگرایند، همچون: حضور ایالات متحده و رقابت قدرتهای منطقه ای در منطقه، طولانی شدن روند تدوین رژیم حقوقی دریای خزر و رقابت دولتهای حاشیه خزر در بهره برداری از منابع آن و عامل دیگر، گسترش روابط ترکمنستان با اسرائیل. در مقابل عوامل ارادی و دوجانبه قرار دارند، مانند: روابط نزدیک رهبران دو کشور و زمینه های متعدد همکاریهای اقتصادی بین دو کشور، که ویژگی همگرا و مکمل را دارند. ایران می تواند با اجرای دکترین تعامل سازنده و ترکمنستان با پای بندی بر سیاست بیطرفی و همزمان دو کشور با تداوم روابط حسنه خود، امنیت منطقه را تأمین کرده و چشم اندازی مطلوب از آینده را ترسیم کنند.

کتابنامه

- احتشامی، انوشیروان (۱۳۷۸)، *سیاست خارجی ایران در دوران سازندگی*، ترجمه متقی، ابراهیم و زهره پوستین چی، چاپ اول، تهران: انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی. ۲۴۴ص
- احمدیان، قدرت ا... و طهمورث غلامی، (۱۳۸۸)، "آسیای مرکزی و قفقاز، عرصه تضاد منافع روسیه و غرب"، *دو فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی*، سال دوم، شماره ۴، تابستان و پائیز. صص ۱-۲۰
- احمدی پور، زهرا و احسان لشکری، (۱۳۸۹)، "چالش های ژئوپولیتیکی ایران در بهره برداری از منافع خود در خزر"، *دو فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی*، سال سوم، شماره ۶، بهار و تابستان. صص ۱-۱۸
- افرایم، سینه (۱۳۸۱)، *اسرائیل پس از ۲۰۰۰*، ترجمه عبدالکریم جادری، تهران: دوره عالی جنگ، دانشکده فرماندهی و ستاد سپاه پاسداران انقلاب اسلامی. ۱۸۷ص
- امیر احمدیان، بهرام و مهناز گودرزی (۱۳۸۹)، *دریای خزر، منافع روسیه و امنیت ایران*، تهران: قومس. ۳۰۰ص
- ایراس، عزم جزم ترکمنستان برای الحاق به نایاکو دوشنبه ۲۳ خرداد ۱۳۹۰ کدخبر: www.iras.ir. (۱۶۳۷۲)
- ایراس، خزر در سال گذشته و دورنمای آتی آن، کدخبر: ۱۴۰۲۱-تاریخ انتشار: ۱۴ بهمن ۱۳۸۹ - www.iras.ir
- بوالوردی، مجید، (۱۳۸۵)، "بررسی روابط دو جانبه ایران و ترکمنستان"، *فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز*، سال پانزدهم، دوره چهارم، شماره ۵۶، زمستان. صص ۹۱-۱۰۶.
- ترک زاد، بهروز، (۱۳۸۲)، "امنیت در دریای خزر، طرح نظام امنیت جدید در آسیای مرکزی و قفقاز"، *فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز*، سال دوازدهم، دوره سوم، شماره ۴۳، پائیز. صص ۱۲۹-۱۴۴
- جعفری ولدانی، اصغر (۱۳۸۲)، *روابط خارجی ایران (بعد از انقلاب اسلامی)*، تهران: آوای

نور. ۲۶۴.

- جوکار، صادق، (۱۳۸۵)، "بازی بزرگ؛ پیامد های مرگ ترکمن باشی در منطقه آسیای مرکزی"، همشهری دیپلماتیک، جلد ۱، شماره ۱۱، بهمن.
- حاجی یوسفی، امیر محمد (۱۳۸۴)، سیاست خارجی ایران در پرتو تحولات منطقه ای (۲۰۰۱-۱۹۹۱)، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی.
- حاجی یوسفی، امیر محمد (۱۳۸۵)، "سیاست خارجی ایران و ساختار نظام بین الملل" در: نگاهی به سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، زیر نظر نسیرین مصفا، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی.
- حیات خان، عظمت، (۱۳۸۸)، "نفت و امنیت در آسیای مرکزی و ناحیه خزر"، ترجمه سعیده موسوی در مجموعه مقالات پانزدهمین همایش آسیای میانه و قفقاز؛ گسترش ناتو به آسیای مرکزی و قفقاز، ابعاد و پیامد ها، دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی، تهران، بهار.
- خبر ۲۱، شبکه یک سیمای جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۰/۴/۲۹، سخنرانی آقای صالحی وزیر امور خارجه در همایش تجاری بازرگانان دو کشور ایران و ترکمنستان.
- دامن پاک جامی، مرتضی (۱۳۸۸)، دیپلماسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در آسیای مرکزی، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی. ۳۹۰ص
- دهقان طرزجانی، محمود (۱۳۷۹)، روابط خارجی ایران و همسایگان در دهه دوم انقلاب اسلامی، تهران: سروش. ۱۶۴ص
- رمضان زاده، عبدا... و حمید حسینی، (۱۳۸۹)، "جایگاه گاز پروم در راهبرد انرژی روسیه"، دو فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی، سال سوم شماره ۶، بهار و تابستان. صص ۴۱-۶۶
- روشندل، جلیل و رافیک قلی پور (۱۳۷۸)، سیاست و حکومت در ترکمنستان، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی.
- سارلی، اراز محمد (۱۳۷۴)، تاریخ ترکمنستان، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی
- سنایی، مهدی، (۱۳۸۸)، "نگاهی به روابط سیاسی ایران با جمهوری های آسیای مرکزی"، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۶۶، تابستان.
- کتاب سبز ترکمنستان (۱۳۸۸)، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی. ۱۶۵ص
- کولانی، الهه (۱۳۸۴)، بازی بزرگ جدید در آسیای مرکزی، زمینه ها و چشم انداز ها، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی. ۲۲۷ص
- عطایی، فرهاد و محمد کاظم شجاعی، (۱۳۸۹)، "تداوم و تغییر در سیاست داخلی و خارجی ترکمنستان در دوره قربان قلی بردی محمد اف"، دو فصلنامه مطالعات اوراسیای

مرکزی، شماره ۶، بهار و تابستان. صص ۹۷-۱۱۰
 عطایی، فرهاد و حمیدرضا عزیزی، (۱۳۸۹)، "نقش عامل انرژی در روابط ایران و ترکمنستان"، *فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی*، سال دوم، شماره ۳، تابستان.
 متقی، ابراهیم و مریم همت خواه، (۱۳۸۶-۱۳۸۷)، "جایگاه ایران در بازار انرژی آسیای مرکزی"، *دو فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی*، سال اول، شماره ۱، زمستان و بهار. صص ۱۲۷-۱۴۶

موسوی، سید رسول، (۱۳۸۶-۱۳۸۷)، "ترکمنستان پس از ترکمن باشی"، *دو فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی*، سال اول، شماره ۱، زمستان و بهار. صص ۱۱۱-۱۲۶
 نصری مشکینی، قدیر، (۱۳۷۹)، "چالش‌ها و بایسته‌های تحرک جمهوری اسلامی ایران در آسیای مرکزی و قفقاز"، *فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز*، سال نهم، دوره سوم، شماره ۲۹، بهار. صص ۸۵-۱۱۲

هانتر، شیرین، (۱۳۸۲)، "سیاست منطقه‌ای عملگرایانه ایران"، ترجمه پریوش مظفری، *فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز*، سال دوازدهم، دوره سوم، شماره ۴۳، پاییز. صص ۲۵۱-۲۶۹

هرزیگ، ادموند (۱۳۷۵)، *ایران و حوزه جنوبی شوروی سابق*، ترجمه کاملیا احتشامی اکبری، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی. ص ۸۵

<http://www.iras.ir/fa/pages/print.Php?cid=8936>

www.arya.yac.com/pap=262

www.naftnews.net/view-9120.html

www.irica.gov.ir

www.iransharghi.com/indx.php?newsie=3785

www.vista.ir/article/367342

Anceschi ,luca, Turkmenistan's foreign policy: Positive Neutrality and the consolidation of Turkmenistan Regime ,(London and New York: Routledge,2009).

Arinc, Ibrahim and Elike,suleyman, Turkmenistan and Azerbaijan in European

Gas supply security, *Insight Turkey*, vol.12.No.3.2010.pp.169-190.

Hunter ,T,Shireen , Iran's foreign policy in the post-Soviet era: resisting the new international order ,(Green Wood Publishing,2010)

Mehwish.Hasan.Sara, Changing dynamics of Turkmenistan,s political system, strategic studies , vol.27.No -3.Autumn 2007. pp.144-168

<http://LCWeb2.loc.gov/cgi-bin/query/rfrd/cstdy@field cpoc+tmo64>)

<http://www.Turkmenistanembassy.org/turkmen/gov/gov.htm>